

УДК 340.1; 341.171

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.17>

ДЕМОКРАТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОСМИСЛЕННЯ ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ

Петренко А.А.,

доктор філософії у галузі міжнародного права,

докторант відділу теорії держави і права

Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

ORCID: 0000-0002-1646-6652

e-mail: petrenkoanatolii13@gmail.com

Петренко А.А. Демократичний контроль в правовій системі Європейського Союзу: теоретичні засади осмислення та основні проблеми сучасного розвитку.

У статті досліджено особливості розуміння поняття «демократичний контроль» в контексті розвитку правової системи Європейського Союзу, проаналізовані проблемні аспекти його функціонування та вироблені загальні рекомендації стосовно його удосконалення в умовах динаміки сучасних трансформацій. Зазначено, що в умовах панування демократії здійснення контролю за діяльністю публічної влади являє собою відповідну складову принципу верховенства права, яка забезпечує вирішення двох важливих завдань – охорона та захист прав людини, а також легітимність самої влади, що відображає позитивне ставлення громадян певної держави до її владних інституцій та визнання правомірності рішень, які ними приймаються.

Встановлено, що демократичність контролю в сучасних правових системах залежить від декількох чинників, зокрема, від незалежності органів державної влади, прозорості її дій та рішень, доступності інформації про її діяльність, а також від реального впливу суспільства на прийняття державно-управлінських рішень.

Особливу увагу приділено принципам демократичного врядування, які є основою розвитку сучасної правової системи Європейського Союзу, нормативно закріплені у розділі II «Положення про демократичні принципи» Договору про Європейський Союз (статті 9–12) та виражаються у пріоритетності демократичних процедур, транспарентності, участі громадян в управлінській діяльності, а також підзвітності інституцій Європейського Союзу. При цьому акцентується увага на тому, що зміст демократичного контролю в правовій системі ЄС проявляється насамперед у гарантованій можливості його громадян, їх представницьких органів та відповідних інститутів громадянського суспільства впливати на прийняття рішень в ЄС, норми яких повинні бути спрямовані на забезпечення всебічної охорони та захисту прав і свобод людини, її честі та гідності, недоторканості і безпеки.

Розглянуто питання «дефіциту демократії» в Європейському Союзі, а також проблему обмеженої підзвітності владних інституцій ЄС. Зроблено висновок про те, що повноцінна реалізація демократичного контролю в правовій системі Європейського Союзу вимагає впровадження та застосування комплексного підходу до його удосконалення, який повинен передбачати, з-поміж іншого, здійснення належного освітньо-виховного та культурного впливу на правосвідомість громадян ЄС.

Ключові слова: демократичний контроль, правова система, Європейський Союз, дефіцит демократії, підзвітність, належне врядування.

Petrenko A.A. Democratic control in the legal system of the European Union: theoretical foundations of understanding and main problems of modern development.

The article examines the peculiarities of understanding the concept of «democratic control» in the context of the development of the legal system of the European Union, analyzes the problematic aspects

of its functioning and develops general recommendations for its improvement in the conditions of the dynamics of modern transformations. It is noted that in the conditions of the rule of democracy, the exercise of control over the activities of public authorities is a relevant component of the principle of the rule of law, which ensures the solution of two important tasks – the protection and defense of human rights, as well as the legitimacy of the authorities themselves, which reflects the positive attitude of citizens of a certain state to its government institutions and the recognition of the legitimacy of the decisions they make.

It has been established that the democratic nature of control in modern legal systems depends on several factors, in particular, on the independence of state authorities, the transparency of their actions and decisions, the availability of information about their activities, as well as on the real influence of society on the adoption of state and administrative decisions.

Particular attention is paid to the principles of democratic governance, which are the basis for the development of the modern legal system of the European Union, are normatively enshrined in Section II «Provisions on democratic principles» of the Treaty on European Union (Articles 9–12) and are expressed in the priority of democratic procedures, transparency, citizen participation in governance, as well as the accountability of the institutions of the European Union. At the same time, attention is focused on the fact that the content of democratic control in the EU legal system is manifested primarily in the guaranteed ability of its citizens, their representative bodies and relevant civil society institutions to influence decision-making in the EU, the norms of which should be aimed at ensuring the comprehensive protection and defense of human rights and freedoms, their honor and dignity, inviolability and security.

The issue of the «democratic deficit» in the European Union, as well as the problem of limited accountability of EU government institutions, is considered. It is concluded that the full implementation of democratic control in the legal system of the European Union requires the implementation and application of a comprehensive approach to its improvement, which should include, among other things, the implementation of appropriate educational and cultural influence on the legal awareness of EU citizens.

Key words: democratic control, legal system, European Union, democratic deficit, accountability, good governance.

Постановка проблеми. В умовах перманентного інституційного та правового розвитку Європейського Союзу виникає необхідність забезпечення стійкого балансу між ефективністю по суті дворівневої системи управління (наднаціональної та національної), яка функціонує в межах правової системи ЄС, та дотриманням демократичних засад його здійснення, що виступають необхідною передумовою забезпечення належної легітимності правотворчих та інших владно-організаційних (управлінських) процесів. Дослідження проблематики демократичного контролю в Європейському Союзі має непересічне значення для забезпечення «простору свободи, безпеки і правосуддя» відповідно до статті 3 Договору про функціонування ЄС, реальність втілення якого слід визнати ключовим завданням підтримки високого рівня довіри громадян до владних інституцій Європейського Союзу та тих рішень, які ними приймаються.

Незважаючи на наявність достатньо розвиненої системи владних інституцій в ЄС, яка включає в себе Європейський Парламент, Європейську Раду, Європейську Комісію, Суд ЄС тощо, механізми взаємодії між ними, а також рівень та якість їх підконтрольності та підзвітності громадянам Європейського Союзу є предметом жвавих наукових та інших експертних дискусій. При цьому одним із часто згадуваних у науковій літературі феноменів, пов'язаних із особливостями здійснення управлінської діяльності в ЄС та забезпечення її підконтрольності, є так званий «дефіцит демократії» в Європейському Союзі. Саме «дефіцит демократії» у багатьох випадках слугує відправною точкою для доктринального переосмислення існуючих механізмів контролю та оцінки ефективності діяльності органів влади Європейського Союзу з урахуванням змісту основоположних принципів права та демократичного врядування.

Крім цього, сучасний технологічний розвиток та, зокрема, цифровізація всіх важливих сфер і галузей суспільного життя, у тому числі правових та адміністративних процедур, порушують питання про необхідність забезпечення належної адаптації традиційних механізмів демократичного контролю до нових форм взаємодії між владою, інститутами громадянського суспільства та окремими громадянами. Саме у зв'язку із сучасною технологічною трансформацією у значній

мірі зазнають відповідного переосмислення поняття демократії, представництва та контролю в транснаціональному правовому просторі, поглиблений аналіз яких надає можливість не лише зробити важливі для практики теоретичні узагальнення але й запропонувати відповідні рекомендації, спрямовані на удосконалення правового регулювання механізмів демократичного контролю в правовій системі Європейського Союзу.

Метою статті є визначення теоретичних засад осмислення сутності демократичного контролю в правовій системі ЄС, основних проблем його сучасного розвитку, а також вироблення загальних рекомендацій, спрямованих на його удосконалення.

Стан опрацювання проблематики. Проблема демократичного контролю в правовій системі Європейського Союзу, зокрема особливостей його реалізації на сучасному етапі її розвитку, активно досліджується сучасними українськими та зарубіжними вченими. Так, значний внесок у вивчення нормативних моделей здійснення такого контролю, а також реальної практики функціонування його відповідних процедур та інститутів внесли такі вчені, як М. Баймуратов, О. Батанов, О. Ганжук, О. Головащенко, С. Косінов, Д. Куртін, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, М. Перковсі, О. Петришин, М. Саракуца, О. Скрипнюк, Д. Фархан тощо. Водночас, значна кількість питань, пов'язаних з осмисленням теоретичних засад розуміння сутності та природи демократичного контролю в правовій системі ЄС, а також основних проблем його сучасного розвитку, розкриваються переважно фрагментарно та здебільшого поза контекстом сучасних глобальних трансформацій, які охопили практично всі важливі сфери і галузі суспільного життя.

Виклад основного матеріалу. Контроль у найбільш загальному розумінні можна визначити як особливу функцію соціального управління, яка спрямована на перевірку діяльності певного об'єкта контролю, зокрема органів публічної влади, юридичних осіб, соціальних інститутів, окремих громадян тощо, в процесі здійснення якої встановлюється фактична відповідність або невідповідність такої діяльності чи окремих її складових встановленим принципам та нормативним параметрам, у тому числі правовим нормам. У процесі здійснення контролю визначаються недоліки, прорахунки чи інші прогалини у діяльності певного об'єкта та усуваються обставини, що чинять негативний вплив на його діяльність, а також виявляються причини, що призводять до розходження практичних результатів з поставленою метою.

На думку окремих вітчизняних дослідників, контроль є особливою формою юридичної діяльності, що складається з сукупності дій, спрямованих на встановлення відповідності діянь та рішень суб'єктів права певним принципам, стандартам, правилам поведінки [1, с. 19]. Водночас необхідно враховувати, що контроль, хоча і може мати домінуюче або основне значення у діяльності відповідних організацій або інституцій, проте, як правило, стосується дій, які можуть здійснюватися і незалежно від контролю. У вказаному контексті слід погодитися, що функція контролю включає в себе, зокрема, виявлення та аналіз фактичного стану справ, зіставлення цього положення з наміченими цілями та завданнями, оцінку контрольованої діяльності, вжиття заходів щодо усунення виявлених недоліків і недопущення їх у майбутньому. Таке комплексне розуміння контролю не обмежується лише спостереженням, перевіркою, фіксуванням відхилень та інформуванням про них» [2, с. 164-165].

Контрольна функція держави має особливий взаємозв'язок із демократією, тобто з функціонуванням демократичного політичного режиму у відповідній державі, в якому забезпечується належний контроль за діяльністю всієї системи публічної влади та практичне втілення у суспільному житті таких основоположних принципів як свобода, справедливість, гуманізм, рівність тощо. Саме в умовах панування демократії здійснення контролю за діяльністю публічної влади являє собою відповідну складову принципу верховенства права, яка забезпечує вирішення двох важливих завдань – охорона та захист прав людини, а також легітимність самої влади, що відображає позитивне ставлення громадян певної держави до її владних інституцій та визнання правомірності рішень, які ними приймаються.

Як констатує О. Скрипнюк, «серед важливих складових процесу реалізації соціального контролю в демократичній державі є вибори, референдуми, громадські рухи та організації, політичні партії, ЗМІ, громадська думка, реалізація соціальних протестних настроїв. Але у всеосяжному аспекті соціальний контроль в сучасних умовах може виступати як контроль з боку всіх суб'єктів сучасного соціального процесу, тобто це контроль з боку правової держави і громадянського суспільства: як громадянського суспільства з боку влади, держави над її громадянами, так і з боку громадян та громадськості за діяльністю влади і держави» [3, с. 7].

Погоджуючись в цілому з даною думкою, все ж вважаємо за доцільне зауважити також про те, що ключовою характеристикою саме демократичного контролю у відповідній правовій системі є його спрямованість на охорону та захист прав та інтересів суспільства і громадян, на забезпечення підзвітності органів публічної влади перед громадянами та відповідними інститутами громадянського суспільства, що можливо досягти лише в умовах наявності належного поділу влади в державі, тобто при функціонуванні ефективного механізму стримувань і противаг між гілками державної влади. Адже демократичність контролю в сучасних правових системах залежить від декількох чинників, зокрема, від незалежності органів державної влади, прозорості її дій та рішень, доступності інформації про її діяльність, а також від реального впливу суспільства на прийняття державно-управлінських рішень. Це, у свою чергу, означає, що демократичним можна визнати контроль з боку будь-яких органів влади, а не лише представницьких (наприклад, парламентський контроль), якщо його здійснення спрямоване на забезпечення та захист прав і законних інтересів громадян, інших невідомих суб'єктів права, а також не порушує встановлених обмежень та балансу влад в державі.

Втім, слід також визнати, що в системі демократичного соціального контролю основного значення набуває саме владно-представницька його форма, в якій беруть участь безпосередні представники народу певної держави, незалежний судовий контроль, який спрямований на обмеження концентрації влади в конкретних органах, а також громадський контроль. При цьому саме останній «набуває особливого значення в сучасних демократичних реаліях, оскільки за його допомогою, з одного боку, заповнюються прогалини та дефекти державного контролю, а з іншого – забезпечується отримання щонайменше більш об'єктивної та виваженої інформації про існуючі проблеми в системі державного управління та, як наслідок, більш якісне та ефективне коригування розвитку системи державних органів з метою забезпечення її відповідності як потребам суспільства в цілому та його інститутів, так і окремих індивідів» [4, с. 347].

Таким чином, у сучасних демократичних державах контроль являє собою насамперед особливий механізм забезпечення прозорості та підзвітності управлінської діяльності владних структур, а також її відповідності принципам і нормам права, що поєднує в собі сукупність правових та інших засобів, за допомогою яких громадянами, їх об'єднаннями та іншими визначеними органами або суб'єктами здійснюється спостереження та вплив на діяльність публічної влади. Демократичний контроль може мати місце лише в тих державах, в яких реально забезпечуються політичний та ідеологічний плюралізм, вільні вибори, незалежність засобів масової інформації, можливості оскарження владних рішень тощо. За допомогою демократичного контролю вирішується низка важливих завдань, спрямованих на попередження та протидію зловживанням владою, підвищення ефективності публічно-управлінської діяльності, забезпечення балансу публічних та приватних інтересів, а також на зміцнення правопорядку в цілому.

Дослідивши у загальних рисах теоретичні засади осмислення сутності та природи демократичного контролю, з урахуванням мети даної статті звернемо увагу на те, що принципи демократичного врядування, а отже і контролю, є основою розвитку сучасної правової системи Європейського Союзу; вони закріплені у розділі II «Положення про демократичні принципи» Договору про Європейський Союз (статті 9–12) та виражаються у пріоритетності демократичних процедур, транспарентності, участі громадян в управлінській діяльності, а також підзвітності інституцій Європейського Союзу. Найважливішими нормативними положеннями, які визначають дані принципи, є наступні:

1) функціонування ЄС ґрунтується на представницькій демократії. Громадяни безпосередньо представлені на рівні Союзу в Європейському Парламенті. В Європейській Раді держав-членів представляють голови держав чи урядів, а в Раді – їхні уряди, демократично підзвітні національним парламентам чи їхнім громадянам. Кожен громадянин має право брати участь у демократичному житті Союзу, рішення якого належить приймати якомога відкритіше й ближче до громадян. Політичні партії на європейському рівні сприяють формуванню європейської політичної свідомості та висловлюванню волі громадян Союзу (стаття 10 Договору про Європейський Союз);

2) інституції ЄС належними засобами надають громадянам та представницьким об'єднанням змогу виявляти свої погляди в усіх сферах діяльності Союзу та публічно обмінюватися поглядами. Інституції ЄС також підтримують відкритий прозорий та регулярний діалог з представницькими об'єднаннями та громадянським суспільством. Європейська Комісія провадить широкі консультації з зацікавленими сторонами, щоб забезпечити узгодженість та прозорість діяльності Союзу (стаття 11 Договору про ЄС);

3) національні парламенти держав-членів ЄС активно сприяють належному функціонуванню Союзу через отримання від інституцій ЄС інформації та проектів законодавчих актів Союзу згідно із Протоколом щодо ролі національних парламентів в Європейському Союзі; через нагляд за дотриманням принципу субсидіарності згідно з процедурами, обумовленими в Протоколі про застосування принципів субсидіарності та пропорційності; через участь у механізмах оцінювання виконання політик Союзу в рамках простору свободи, безпеки і правосуддя тощо (стаття 12 Договору про ЄС) [5, с. 40-41].

З огляду на наведені, а також деякі інші нормативні положення Договору про Європейський Союз можемо зробити висновок про те, що зміст демократичного контролю в правовій системі ЄС проявляється насамперед у гарантованій можливості його громадян, їх представницьких органів та відповідних інститутів громадянського суспільства впливати на прийняття рішень в ЄС, норми яких повинні бути спрямовані на забезпечення всебічної охорони та захисту прав і свобод людини, її честі та гідності, недоторканості і безпеки. При цьому до основних елементів механізму такого контролю, зокрема до суб'єктів його здійснення, належать не лише громадяни ЄС, їх представницькі органи на національному рівні держав-членів ЄС (національні парламенти) та відповідні інститути громадянського суспільства, що функціонують в межах його юрисдикції, але й Європейський Парламент, який обирається громадянами ЄС та контролює інші владні інституції Союзу, які, у свою чергу повинні забезпечувати доступність інформації про свою діяльність та звітувати про неї перед громадянами.

Водночас, незважаючи на наявність наведених інститутів демократичного контролю в правовій системі ЄС та визначених процедур його практичного здійснення, механізми даного контролю мають окремі недоліки, які послаблюють їх реальну здатність повноцінно забезпечувати підзвітність і транспарентність діяльності владних інституцій Європейського Союзу. У зазначеному контексті йдеться насамперед про проблему так званого «демократичного дефіциту» або «дефіциту демократії» в ЄС, а також пов'язані з ним питання забезпечення ефективного контролю за діяльністю органів влади Європейського Союзу, у тому числі їх належної підзвітності громадянам та національним парламентам держав-членів ЄС.

Слід звернути увагу на те, що проблема «дефіциту демократії» в Європейському Союзі викликає на сьогодні чи не найбільші дискусії в експертному середовищі, зокрема науковому, в межах якого вона розглядається здебільшого у площині недоліків демократичного врядування та контролю в ЄС, а також легітимності його владних органів. У загальному значенні даний термін означає недостатню участь громадян в процесі прийняття рішень на рівні ЄС, а також обмежену можливість контролювати діяльність основних органів влади Союзу.

Як зазначається у науковій літературі, «дефіцит демократії є однією з ключових проблем, яка постає в сучасних міжнародних організаціях, зокрема в Європейському Союзі. Це явище, яке характеризується недостатньою демократичною легітимністю владних інститутів ЄС та процесів, що здійснюються в межах цих структур, які викликають серйозні запитання щодо справжнього представництва інтересів громадян... Друга важлива складова дефіциту демократії стосується невідповідності між інституційними механізмами та сучасними вимогами демократичних стандартів. Відсутність чіткої демократичної легітимності в прийнятті рішень, обмежене залучення громадян до політичних процесів, а також наявність значної частини влади в руках органів, які не обрані безпосередньо народом, ставить під сумнів ефективність демократичного управління в Європейському Союзі» [6, с. 120].

На думку М. Баймуратова, з якою ми погоджуємося, проблема «дефіциту демократії» полягає у відсутності в громадян держав-членів ЄС, які одночасно є громадянами Союзу як особливого наднаціонального об'єднання демократичних держав, достатніх та реальних правових механізмів безпосередньо впливати на зміст політичних рішень, що приймаються на рівні всього Європейського Союзу. Тобто у даному випадку йдеться не стільки про загальну демократичну нелегітимність владних інституцій ЄС, скільки про нестачу демократичного інструментарію (форм, методів, прийомів, технологій, механізмів тощо) для забезпечення реального впливу громадської думки на прийняття загальних владно-правових рішень через низький рівень політичної залученості громадян держав-членів інтеграційного об'єднання до процесу розробки та прийняття політичних рішень і врахування їх думки в процесі їх реалізації [7, с. 9].

Так, наприклад, дефіцит демократії в Європейському Союзі безпосередньо у тій чи іншій мірі проявляється у обмежених контрольних повноваженнях Європарламенту над Єврокомісією та

Радою Європейського Союзу, у відсутності реального впливу громадян ЄС на прийняття низки важливих рішень, зокрема в таких сферах як митна справа, оборона та зовнішня політика, у обмеженій ролі національних парламентів держав-членів Союзу у забезпеченні демократичного контролю тощо. З цього випливає, що дефіцит демократії в правовій системі Європейського Союзу – це комплексна проблема недостатності функціонуючих демократичних інструментів контролю за реалізацією наднаціональної влади, що пов'язується як з правовими, організаційними та процесуальними недоліками здійснення управлінської діяльності в межах юрисдикції Союзу, так і з унікальністю даного інтеграційного об'єднання суверенних європейських держав, що зумовлює наявність додаткових об'єктивних перешкод для забезпечення належної легітимації загальних інституцій ЄС.

З урахуванням зазначеного вважаємо за доцільне наголосити на тому, що подолання або принаймні суттєве зменшення дефіциту демократії в правовій системі ЄС не може спиратися лише на удосконалення вже існуючих механізмів демократичного контролю та розробку нових форм, методів та прийомів його здійснення (наприклад, розширення повноважень Європарламенту, посилення ролі національних парламентів держав-членів ЄС в процесі моніторингу законопроектів ЄС, оновлення громадських ініціатив щодо ініціювання законодавчих пропозицій та ін.), а об'єктивно вимагає також здійснення відповідного впливу на правосвідомість громадян ЄС стосовно забезпечення консенсусного, узгодженого розуміння та сприйняття ними системи цінностей Європейського Союзу, поточних та перспективних завдань його правового розвитку, а також їх залучення до процесів реалізації відповідних завдань через організаційно-управлінську діяльність загальних органів влади ЄС.

У вказаному контексті цілком очевидним слід визнати те, що підвищення рівня правосвідомості та правової культури громадян ЄС, які історично формувалася в різних соціокультурних реаліях окремих суспільств, що складають сучасний Європейський Союз, у зв'язку із чим мають неоднорідний характер в межах різних держав-членів ЄС, допоможе створити більш міцні взаємозв'язки між громадянами та європейськими інститутами, а також забезпечить більш глибоке усвідомлення ними своєї ролі в розвитку ЄС, основу якого складатимуть як права і свободи громадян ЄС, так і їх особиста відповідальність за подальший прогресивний розвиток Союзу на засадах дотримання верховенства права та інших його спільних цінностей.

Поряд з цим необхідно також підкреслити, що однією з важливих проблем розвитку демократичного контролю в сучасній правовій системі Європейського Союзу, яка тісно взаємопов'язана із загальним «дефіцитом демократії» в даному інтеграційному об'єднанні суверенних європейських держав, є проблема обмеженої підзвітності та відповідальності владних інституцій ЄС, особливо в тих сферах і галузях життя, в яких громадяни не можуть безпосередньо впливати на зміст політичних рішень.

Як зазначається у сучасній юридичній літературі, підзвітність, як один із принципів належного врядування в Європейському Союзі, виходить з того, що «ролі тих чи інших інституцій ЄС у процесах правотворчості і правозастосування повинні бути більш ясними і зрозумілими. Відповідно кожна з інституцій ЄС має пояснити і взяти на себе відповідальність за те, що вона робить в об'єднаній Європі. Водночас існує необхідність у більшій ясності й відповідальності з боку держав-членів ЄС і всіх тих, хто бере участь у розробці й реалізації політики Союзу на будь-якому рівні. У цьому сенсі проблеми підзвітності, які виникають в ЄС, включають прозорість процесів прийняття рішень, способи реалізації компетенції окремих суб'єктів, а також досягнення правильного балансу між підзвітністю й ефективністю. У цьому контексті легітимність пов'язана з демократією, точніше з демократичним характером політичної влади, а проблеми демократичної легітимності транснаціонального врядування й підзвітності набувають величезного значення й складності тоді, коли суверен є не нацією однією держави, а сукупністю спільнот усіх держав-членів» [8, с. 144].

Досвід функціонування та розвитку правової системи Європейського Союзу переконливо свідчить про те, що проблеми транспарентності та підзвітності владних інституцій ЄС не можуть бути ефективно вирішені лише за допомогою інструментів наднаціонального впливу і об'єктивно потребують забезпечення належної інтеграції відповідних механізмів контролю та участі громадян на рівні держав-членів ЄС. Адже Європейський Союз, незважаючи на свою складну, багаторівневу інституційну структуру, не може реально гарантувати повноцінну підзвітність поза активної участі національних парламентів та інститутів громадянського суспільства в процесах

прийняття рішень. Більше того, демократична легітимність ЄС безпосередньо залежить від того, наскільки ефективно його політика та владні рішення узгоджуються з інтересами і потребами окремих держав-членів ЄС та їх громадян, а також наскільки відкрито вони обговорюються на відповідних національних комунікативних платформах. У зв'язку із цим, важливим напрямом подальшого зміцнення такої демократичної легітимності є посилення ролі національних парламентів держав-членів ЄС в процесі моніторингу і контролю за діяльністю владних інституцій ЄС, що, у свою чергу, може сприяти покращенню механізмів підзвітності таких органів Союзу та зміцненню довіри громадян до них [9; 10, с. 123–140].

Як слушно зазначають вітчизняні науковці, «національні парламенти можуть допомогти інституціям ЄС удосконалити існуюче законодавство у напрямку більшої орієнтації на проблеми громадян, а подальше посилення ролі національних парламентів сприятиме демократичному характеру європейського федералізму за допомогою участі держав-членів не лише на урядовому, але й на парламентському рівні» [11, с. 129].

Слід підтримати точку зору, що для забезпечення стабільності належного врядування в правовій системі ЄС необхідно знайти «золоту середину між участю громадян і довірою до представницьких органів, які мають повноваження приймати складні стратегічні рішення. Уряди та європейські інституції повинні підтримувати громадянську активність, але водночас забезпечувати, щоб рішення ухвалювалися з урахуванням як короткострокових потреб суспільства, так і довгострокових цілей. Демократія участі повинна залишатися важливою частиною процесу належного врядування, але представницькі інституції мають продовжувати виконувати ключову роль, забезпечуючи стабільність і стратегічну спрямованість політики інституцій ЄС на всіх рівнях» [12, с. 133].

Висновки. Таким чином, можемо зробити наступні висновки з проведеного дослідження:

1. Демократичний контроль в правовій системі Європейського Союзу являє собою багатоаспектний механізм забезпечення підзвітності та прозорості функціонування владних інституцій ЄС, що спрямований на дотримання принципів демократії та прав людини при прийнятті рішень на рівні всього Союзу, включає в себе сукупність організаційних та правових засобів, за допомогою яких забезпечується вплив громадян та їх представників на процес ухвалення рішень органами влади ЄС, а також їх підзвітність та відповідальність перед громадянським суспільством та особою в політико-правовому просторі Європейського Союзу. Демократичний контроль в правовій системі ЄС сприяє підвищенню легітимності владних рішень Союзу, забезпеченню збалансованої взаємодії між органами влади ЄС, національними державами та громадянським суспільством, гармонізації національних законодавств з законодавством ЄС, а також забезпечує ефективність функціонування механізмів захисту прав громадян ЄС у відповідних судових інстанціях.

2. Основні проблеми здійснення демократичного контролю в правовій системі Європейського Союзу пов'язані насамперед з дефіцитом безпосередньої участі громадян в прийнятті владних рішень на рівні ЄС та недостатньою координацією між європейськими і національними публічно-управлінськими інститутами, що нерідко призводить до порушення принципу транспарентності у діяльності інституційної системи ЄС та невідповідності його політичних рішень інтересам громадян. При цьому ризики розвитку демократичного контролю в правовій системі Європейського Союзу суттєво посилюються у зв'язку із кризовими реаліями функціонування сучасного міжнародного правопорядку, невизначеністю подальших перспектив глобалізації та європейської інтеграції, зростанням економічної нерівності та політичного популізму, а також посиленням авторитарних тенденцій у владному управлінні багатьох держав.

3. Повноцінна реалізація демократичного контролю в правовій системі Європейського Союзу вимагає впровадження та застосування комплексного підходу до його удосконалення, який повинен передбачати не лише посилення взаємодії та взаємозв'язків між владними інституціями ЄС, громадянським суспільством та національними парламентами держав-членів ЄС, розробку більш ефективних процедур для залучення громадськості у процеси прийняття публічно-владних рішень на рівні Союзу, подолання кризових явищ у розвитку практично всіх важливих сфер і галузей життя, але й забезпечення належного освітньо-виховного та культурного впливу на правосвідомість громадян ЄС, що надасть можливість, з одного боку, добросовісно використовувати ними відповідні механізми демократичного контролю, а з іншого – значно посилити здатність громадян та відповідних інститутів громадянського суспільства до здійснення моніторингу рішень ЄС, їх оскарженню у разі порушення ними їх прав і законних інтересів, а отже, покращити підзвітність органів влади ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Косінов С.А. Контроль у демократичній державі: монографія. Харків: Право, 2015. 360 с.
2. Ольхова Т.О. Загальнотеоретичні підходи до контрольно-наглядової функції держави. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 163–169.
3. Скрипнюк О.В. Концептуальні засади реалізації контролю в умовах демократії: теоретичні та конституційно-правові аспекти. *Конституційно-правове забезпечення та європейські стандарти контролю у сфері діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 11 грудня 2018 р.) / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, О.В. Скрипнюка*. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018. С. 5–14.
4. Сунегін С.О. Контроль у сфері державної діяльності: загальнотеоретичний аспект. *Конституційно-правове забезпечення та європейські стандарти контролю у сфері діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 11 грудня 2018 р.) / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, О.В. Скрипнюка*. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018. С. 341–348.
5. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка та С. Друзенко; за заг. ред. Г. Друзенка. Київ: «К.І.С.», 2010. 536 с.
6. Головащенко О.С., Брянкін А.С., Яковлева Л.М. Дефіцит демократії як виклик правовій державності в Європейському Союзі. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 133. С. 115–122. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2025/04/holovashchenko_briankin_yakovleva_133.pdf (дата звернення: 23.05.2025).
7. Баймуратов М.О. Дефіцит демократії в Європейському Союзі: до поняття та розуміння феноменології. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «ПРАВО». 2022. № 1 (4). С. 6–22. DOI: <https://doi.org/10.32342/2709-6408-2022-1-4-1>.
8. Сучасна політика розвитку Європейського Союзу: навч. посіб. / Упорядкування В.І. Андрейка. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2022. 304 с.
9. Brack N. The Parliaments of Europe: full part actors or powerless spectators? A state of play 2010-2020. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/698534/IPOL_STU\(2021\)698534_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/698534/IPOL_STU(2021)698534_EN.pdf) (дата звернення 26.05.2025).
10. Perkowski M., Farhan J. Strengthening the role of national parliaments in the European Union – what for and how? *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*. 2019. Vol. 59 (72). P. 123–142. DOI: <https://doi.org/10.2478/slgr-2019-0033>.
11. Саракуца М.О. Компетенція Європейського Союзу та контроль національних парламентів за її реалізацією. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 2 (4). С. 111–121. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-2\(4\)-111-121](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-2(4)-111-121).
12. Ганжук О.А. Роль і місце демократії участі в багаторівневій системі управління в Європейському Союзі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «ПРАВО». Вип. 88. Ч. 1. С. 129–134. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.17>.